

BETHLEN GÁBOR
ÉS
A SVÉD DIPLOMÁCZIA.

• A STOCKHOLMI KIR. SVÉD ÁLLAMLEVÉLTÁRBAN S AZ UPSALAI
EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN ÖRZÖTT ADATOK ALAPJÁN

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR

A M. TUD. AKAD. R. T.

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

BEVEZETÉS.

Bethlen Gábor diplomáciai tevékenységének felderítésére történeti irodalmukban már eddigelé is sok történt ugyan, de mégis távol állunk attól, hogy annak teljes, hű képét vázolhassuk. Csak részleteiben, mondhatni csak töredékeit ismerjük. S ha tudunk is annyit, hogy róla, mint államférfiről alkothatunk képet, de működésének összefüggő láncolatát minden részleteiben nem tudnók előadni.

S ennek igen természetes oka van. Az erdélyi államlevéltár elpusztult, leveles könyvek csak uralkodása első éveiből maradtak fenn, diplomáciai íratának, útasításainak, levelezéseinek igen csekély töredékei jutottak ránk, s a mi fennmaradt, azt is össze nem függő töredékekben bírjuk. Itt hát a külföldi levéltárakhoz kell fordúlunk, ha ezeket a tárgyakat pótolni akarjuk.

Főként életének utolsó évei azok, melyekről legkevésbé tudunk: azok az évek, melyek második házassága s a szőnyi béke megkötése után folytak le. Ha roppant tevékenységének fennmaradt emlékeit a megelőző évekből összehasonlítjuk ezzel: azt hinné az ember, hogy fiatal nejeének mulattására rendezett udvari ünnepélyek absorbeálták idejének nagy részét. Pedig nem. Épen ebben az időben ismét, most már negyedszer fogott hozzá ahoz a sisyphusi munkához, melyet eddigelé mindig, a viszonyok hatalma vagy mások hibája miatt, félbe kellett hagynia, mely mint megvalósítandó terv, mint egy álomkép lebegett előtte — hozzá fogott több kilátással a sikerre, s abban a hitben, hogy végre megtalálta a szövetségest, kiben nem fog csalatkozni.

Ez a szövetséges pedig nem más leendett, mint sógora Gusztáv Adolf, a svéd király.

A legtermészetesebb, mondhatni önkényt érthető dolog az, hogyha két oly kiváló szellem, mint Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor sógorsági kötelékbe jön egymással, még ha két ország és egy tenger választja is el őket, érintkezzenek egymással. S valóban érintkeztek is. Nemi nyoma maradt ugyan fenn ennek történetírásunkban, de alig több egy pár indiciumnál. Most Károlyi Árpád úr közvetítése folytán sikerült svédországi levéltárakból igen becses okiratokhoz jutni, melyeket dr. Taube kitűnő svéd történettudós másoltatott le, s melyek Bethlen Gábor összeköttetését Gusztáv Adolffal meglehetősen tiszta világításba helyezik.

Szó sem lehet róla, hogy még így is teljes volna a kép; mert még ezek az okmányok is csak részek, töredékei nagyobb és hosszabb tárgyalásoknak. Mindjárt az első, a dirschani resolutio nem egyéb egyszerű válasznál, melyben szerencsére bennfoglaltatnak ugyan Bethlen Gábor követelései is — de igen érdekes volna tudni, hogyan és mikor tétettek az első lépések, ki volt Gusztáv Adolf, ki a Bethlen Gábor követe? Még sajnosabban nélkülözzük Strassburgnak adott útasításait, ennek első jelentését, mely a Rousselle-féle tárgyalásokat írta le, s főként Bethlen Gábornak általa készített életjárt. De ha a kétségtelenül nagy horderejű részleteket sajnosan nélkülözzük is, még is kaptunk annyit, mennyi bővíti, módosítja, tisztázza eddigi tudásunkat, s melyek megérdemlik, hogy egy képbe foglalassanak.

Kisértsük meg, felhasználván e célra azon adatokat is, melyeket *Fraknoi* Vilmos a koppenhágai kir. levéltárból a Történelmi Tár 1881. évi folyamában, továbbá Marczali Henrik »Regesták a külföldi levéltárakban« című közleményében közzétettek, Kuefstein kiadatlan jelentéseit (Egyetemi könyvtár) s végre azokat is, melyek a bécsi titkos levéltár »Polonica« című osztályában őriztetnek.

I.

Gusztáv Adolf, Sigmond brandenburgi választó egyik leányát Mária Eleonorát 1619. nov. 25-én vette nőül. Bethlen Gábor ennek nővérét Katalint, angol közvetítés folytán, 1626. márcz. 2-án vette el. Midőn Gusztáv Adolf megesküdött, Lengyelországgal volt háborúba bonyolódva, s midőn Bethlen Gábor menyegzőjét tartá, már egy új háborúra tett készüléket. A svéd király háborúja még ez időben is tartott, s annak gyors bevégzésére — szemben a leghatalmasabb északi állammal — éppen semmi kilátás sem volt, annyiaval kevésbbé, mert a lengyel király követeléseiből semmit sem volt hajlandó engedni. De a háború hosszára nyúlása csak a svéd királynak vált előnyére s természetes volt, hogy e számító hadvezér, ki az első éveket hadserge begyakorlására, új taktika megállapítására használta fel, most kettőzött erélylyel igyekezett elméletének életrevalóságát gyakorlatilag is kitűntetni. S most midőn Bethlen Gáborral sógorsági összeköttetésbe lépett, e viszony által oda volt utálva, hogy sógorának kisebb-nagyobb szolgálatait igénybe vegye. De a dolognak természete azt is magával hozta, hogy a lengyel király is sógorának a császárnak segítségét kérje ki. Ettől aztán már csak egy lépés volt hátra hogy az eddig elkülönítve folytatott két nagy háború egy lángban csapjon össze.

Ez azonban, leginkább a diplomácia működése következtében, nem következett be az évek hosszú során át, nem még akkor sem, midőn a Csehországban kiütött háború elvesztette localis, el vallásos, sőt még németországi jellegét is s

európai küzdelemmé vált. A dolog Franciaországon fordult meg, hol XIII. Lajos kiskorúsága alatt a gyenge regensség szakítva I. Ferencz és IV. Henrik politikájával, eleinte ellenséges állást foglalt el a küzdő protestánsokkal szemben. De a mint Richelieu kezébe ragadta a kormány gyeplőjét, visszatért a hagyományos politika útjára, s Ausztriával szemben állást foglalt el a háború kérdésében: természetesen azon határok közt, melyeket egy bibornoknak s kath. embernek állása és vallása megengedett.

Arról pedig, hogy ő ezt ezen határok közt is megtehesse, gondoskodott az osztrák kormány, mely a protestánsok teljes leveretése után is fenntartá seregét s oly intézkedéseket tett, melyek a protestantismus leigázásán kívül az abszolút hatalom feállítására voltak irányozva. A Habsburgház egymással solidaritásban álló spanyol és német ágának erre czélzó törekvését az egykorúak »spanyol systemá«-nak nevezték, s ha Richelieu azt mondotta: Franciaországnak önfentartási kötelessége ez ellen küzdeni, mert a Habsburgok csak ürügyül használják a catholicismust nagyraavagyó czéljaik kivitelére, azzal bizony olyan dolgot mondott, melyet akkor Németország nagy része érzett, hitt és értett, s mely Németországon kívül is viszhangra talált — mert habár az európai egyensúly tana nem is volt még kimondva, minden állam érezte azt, hogy ha a Habsburg háznak sikerül Németországot leigázni, német és spanyol ágának egyesülése minden nyugoti állam függetlenségére nézve fenyegetővé lehet.

De bár többé kevesbbé érezték azt a protestáns államok, bár interventiót is próbáltak a fehérhegyi csata után, voltaképp komolyabb lépéseket nem tettek; mert sem portai alkudozásaik, sem egyezkedésük Bethlen Gáborral nem volt alkalmas fordulatot adni a dolgok folyamának. Az angol követ Roe Tamás sok bölcs tanácsot írt urának, melyeket ha ez megfogad, kezébe veheti az európai coalitio ügyét — de ez az ember merészebb elhatározásra képtelen volt. Jelentékeny fordulat állott be a dolgokban, midőn Richelieu vette kezébe azt, a mit Jakabnak kellett volna tennie — a coalitio Ausztria ellen azonnal szervezkedni kezdett. Eleinte úgy állottak a dolgok, hogy Svéd- és Dánország közösen lépjenek fel, a protestáns

német fejedelmek csatlakozzanak, s Franciaország és Anglia támogassák a háborút; az alkudozásokat ez irányban a két északi királylyal a szász választó vezette.

De hát ki vezesse a támadást, ki legyen a szövetséges hadak vezére? A választás két északi király közt lehetett: IV. Krisztián dán s Gusztáv Adolf svéd király közt. Az utóbbi tényleg háborúba bonyolódva a lengyelekkel, csak tetemes áldozatok árán tehetné volna, az első különben is tevékeny és dícsvágyó ember, tizenkét év óta élvezvén a béke áldását, erőt és vagyont gyűjtött, s készenek mutatta magát megragadni az alkalmat, hogy hirt és babért szerezzen magának. A mit a szász választó tervezett, hogy egyik a másiknak alárendelje magát, arról önként érhetőleg egyik sem akart hallani. Így módon a terv, hogy a két északi hatalom közösen lépjen fel, épen a vezérségi kérdésen bukott meg, s midőn a választás Anglia befolyása által a dán királyra esett — a svéd király melegen üdvözölte ezt; de maga visszavonult.

Bethlenre eleinte keveset gondoltak. Csak másodrangú szerepet szántak neki, németországi szövetségének tett szolgálatuk daczára, vagy mert nem bíztak benne, vagy mert a háború végczéljára nézve nem értettek egyet vele, ki erre vonatkozólag a Habsburgház megsemmisítését vagy teljes megalázását akarta kitűzetni, míg a fejedelmek ennyire nem akartak menni.¹⁾ De a mint a coalitio eszméje érni kezdett, belátták, hogy még sem fogják nélkülözni s Jakab útasítá portai követét Roet 1624. máj. 28-ról, hogy mindenben pártolja, dolgozzék kezére. De azt a súlyt, melyet erőlyes támogatás mellett ő a latba vethet, nem méltányolták, s midőn második házassága érdekében követeit a külföldön járatta, ebbeli terveit előmozdították ugyan, azonban a szövetkezési alkudozásokban megbízottainak nem adtak részt.

Midőn a házassági ügyben követei másod ízben jártak Brandenburgban, a coalitio végleg épen azon napokban alakult meg. Egyik ügynöke Quaad október derekán fordult meg a dán király udvarában ajánlva ura jó szolgálatait, s egy

¹⁾ Seniteti, midőn leánynevezőben volt a brandenburgi választónál, az első kihallgatáson ki is mondta. L. Marezali Regesták 154. l.

másik Zaklika Zsigmond, egy hónappal utóbb volt kihallgatáson. Krisztián ureleg üdvözlétet küldött a fejedelmnek leendő sógorának ¹⁾ közelgő násza alkalmából: de a szövetséget mégis nélküle kötötték meg, habár ügynöke: Sculteti résztvett a tárgyalásokon.

A szövetség 1625. decz. 9-én Anglia, Hollandia és Dánia közt kötött meg: s a mit a svéd királynak és Bethlennek tettek, annyi volt, hogy az elsőnek (XI. p.) fennhagyták a beléphetést, az utóbbit arra felhívták (XIV. p.). A ratifikációt 1626. márcz. 10-re tázték ki Hágába, s Krisztián erről azon felszólítással értesíti Bethlent, hogy ekkorra ő is küldje el teljhatalommal ellátott követeit s csatlakozzék a szövetségeseihez. ²⁾

Nem így gondolta Bethlen a dolgot. Ő egyszerre a szövetségesekkel egész erejét akarta latbavetni, egy haddal a lengyel végek felé biztosítani magát, egy mássikkal Csepel-szigetet megszállni, egy harmadikat Sziléziára vetni, s személyesen Prága ellen menni. ³⁾

A dán királynak novemberben nála megfordult követe által sürgette, hogy a biztosító iratok s a szükséges segélypénzek korán küldessenek meg, a svéd király pedig álljon készen a csatlakozásra. »Habár — írta Berbistorff decz. 29-ről — a császár fiának megkoronázása is adott neki okot a támadásra, addig nem fog felkelni, míg a confederatio nem nyújt neki biztosítékokat.« ⁴⁾

Bethlen küszöbön levő menyegzője jó alkalom volt az alkudozásakra: egy egész sereg követ jött udvarába. A vigalom zaja, az ünnepélyek sorozata alkalmas volt elvonni a figyelmet a titkos tárgyalásokról. Bethlennek havonként 40,000 birodalmi tallért ígértek s biztosíták, hogy Mansfeld tíz-tizenkét ezer emberrel fogja Sziléziában várni csatlakozását. ⁵⁾ S

¹⁾ A dán király levelei Bethlenhez. Tört. Tár. 1881. 98. s. köv. II.

²⁾ A dán király Bethlenhez 1625. decz. 30. U. o.

³⁾ Márczali Regesták 153. l.

⁴⁾ Fraknoi közleménye. Tört. Tár. 1881. 112. l.

⁵⁾ A dán király 1626. jan. 30-iki levele. Tört. Tár. 1881. évf. 101. l. s a weimari herceg levele Pálzi Frigyes cseh királyhoz 1626. jan. 27-ről. Márczali Regesták 144. l.

midőn márcz. 2-án a menyegző megünnepeltetett, három nappal rá, márcz. 5-én, megtartatott az értekezlet is a confederatióban levő hatalmak követeivel. Bethlen itt csak annyit ígért, hogy küld követet Hágába, de véglegesen még nem nyilatkozott: természetes volt, hogy midőn az ünnepélyen annyi császár-párti van jelen, ki ne lépjen tartózkodó állásából. Csak miután lezajlottak az ünnepélyek és ő visszatért hazájába, fogott komolyabban az alkudozásokhoz, s miután apr. 2—5-ig követeléseit, aggodalmait, terveit előadta, határozott végleg, hogy Quaad Mátyást követül fogja küldeni Hágába, hogy várja meg a tárgyalások végét — ő addig is megteszi azt, a mi tőle telik. ¹⁾

S amint ez értekezleteknek vége volt, gyorsan hozzá fogott Bethlen ígérete beváltásához. Quaaddal egy időben, valószínűleg hogy feltűnést ne keltsen, s terveit leplezze, útnak indítá unokaöcsészét, a 17 éves Bethlen Pétert, testvére István fiát, tanítókkal tanulótársakkal s meglehetősen kísérettel a leydeni egyetembe. Brassó apr. 15-én készíté el ezek számára az útutitásokat s ajánló-leveleket. ²⁾ Apr. 18-án Wichrodti Quaad Mátyás német hadai kapitánya számára kiállítá a megbízó levelet, teljhatalmat adva neki, hogy a Hágában összegyűlt követekkel tárgyalhasson és szerződésre léphessen mindarra vonatkozólag, mi az elnyomott Németország ügyeinek jobb karba helyezésére vonatkozik, ³⁾ s ugyanakkor a confederatus fejedelmeknek s a németalföldi rendeknek írt. ⁴⁾

És ezzel el volt döntve, hogy Bethlen be fog lépni a szövetségbe, s hogy ezt tésse, arra nézve a portán is megtette a szükséges lépéseket. ⁵⁾ Még mindig hitte, hogy Gusztáv Adolf is be fog lépni a confederatióba, s hogy közösen fognak működni: annyi bizonyos, hogy a tárgyalások ez irányban még

¹⁾ Az igen érdekes értekezletről jelenté, Márczali Regestákban 158. lap.

²⁾ Márczali Regesták 156. Péter jul. 25-én iratkozott be a leydeni egyetembe: hogy kik voltak vele l. Archiv des Vereines für Sieb. Landeskunde N. J. XVI. 206. l.

³⁾ L. a meghatalmazó iratot. Tört. Tár. 1882. évf. III. l.

⁴⁾ Márczali a. h. 144.

⁵⁾ Török-magyarokori Államokmánytár I. k.

akkor nem voltak befejezve. Azonban nem sokára bekövetkezett az, mit előre lehetett látni: a remények, melyeket Gusztáv Adolfnak a confoederatioba lépéséhez kötöttek, meghiúsultak.

Ez — 1626. — volt az év, s körülbelül épen ez időtájt történt, hogy Gusztáv Adolf hadműködése terét megváltoztatta: elhagyva a csatatér, melyen hat évnél tovább küzdött, Livlandot és Kurlandot s lengyel Poroszország ellen ment. Ez a brandenburgi választó hűbére volt, ki ígéretet tett sógorának, hogy kikötése elé csak szükséges akadályokat fog tenni. Tizen-négyezer emberrel indult el a svéd király s hajórajja jun. 14-én Piltau alatt állt. Az erődből kisütötték ugyan az ágyúkat, de azok nem voltak golyóval töltve. A hajóraj Paszernnél kötött ki s egy hó alatt egy egész csapat város már kezében volt.

Midőn a hareztért megváltoztatta, sógorára Bethlen Gáborra is számított. Poroszországba menve, s a Visztula alsó tája felé igyekezve sergei közelebb jöttek Erdélyhez, oly vidékre, hol Bethlen, ha fellép a lengyel király ellen, hasznos szolgálatot tehetett volna neki. S csakugyan Gusztáv Adolf tett is ajánlatot, hogy Lengyelország megtámadásában nyújtson segédkezet, s e célból követet küldött hozzá, ki május derekán érkezett Fejérvárra. Most hát választása volt Bethlennek, hogy a két nagy háború közül akármelyikben résztvehet: ha a confoederatusokhoz csatlakozik, befolyását nyugaton növelheti meg, ha sógora támogatására siet északkeleten kaphat kárpótlást.

De bármily előnyei voltak is külön-külön mindenik ajánlatnak, Bethlennek épen ez a választás nem volt inyére. Ő szerette volna a lengyel háborút bevégezve látni, s az összes protestans hatalmak coalitioját vezetni a Habsburgok ellen. Nem kötötte ugyan még sem szerződés, sem adott szó a nyugoti hatalmakhoz s Quaad elindulása daczára is volt még lehetőség a lengyel háborúban való részvételre; de ő hazája függetlenségére s a protestantismus érdekeire nézve előnyösebbnek látta, ha a confoederatióba áll. E részben hát nem habozott — hanem tett még egy kísérletet összeegyeztetni az elágazó érdekeket s egyengetni az utat, hogy e kiegyezés legalább jövőre létrejöhessen.

Bethlen nem helyeselte, hogy a svéd király lengyel Poroszországba tört, mert ez által a lengyel köztársaságot támadta meg, holott eddig csak a királylyal volt ügye, mert ő a Magyar s Lengyelországok közt fennálló szerződések miatt s helyi nehézségekért, nem csatlakozhatik hozzá. Azt ajánlta, hogy az Odera mentén nyomúljon Sléziába: ez esetben ő elfogadja az ajánlott szövetséget.

És jul. 6-áról írt a dán királynak is, hogy mennél előbb üssön Németországra: ő egész erővel fog Sziléziára törni, míg a török különböző pontokon fogja a császárt megtámadni.¹⁾

Már késő volt. Bethlen megbízottja, ki a svéd követtel együtt vitte ura izenetét, a nyílt tengeren találta a svéd királyt, s ez már sokkal előbb haladt, hogysem hátrálhatott volna, miután Brunsberg, Elbing, Marienburg már el voltak foglalva. Válaszát Dirschauban jul. 29-én adta ki. Sajnálatát fejezte ki, hogy előbb nem volt értesülve, hogy Bethlennek a porosz hadjárat kellemetlen: ha más kikötésre alkalmas helyet kapott volna, szívesen engedett volna. Tüzetesen tárgyalta az okokat, melyek miatt nem változtathat a dolgon; már le van barátainak kötve. Figyelmezteti a lengyelek ravaszságára, kik a királyt a köztársaságtól megkülönböztetik, pedig maga az ország is támogatja a háborút. Elmondja, hogy ha magyar lovasaival a Visztulánál csatlakozik hozzá, ezzel a spanyol-német ligának egy főtagját fogja sújtani — s erre oka is van elég. Így együtt hamar rendbe hozzák a lengyel dolgot, s akkor, együtt annál biztosabban mehetnek a császár sziléziai örökös tartományaira. Kéri is, reméli is, hogy seregével együtt csatlakozni fog hozzá a Visztulánál, de ha ezt nem tehetné, arra kéri, hogy ezer magyar lovast küldjön szolgálatába.²⁾

De ha a svéd királyra nézve — ki a legfőbb s egyetlen döntő okot, hogy t. i. a dán király, mint a confoederatio fővezére alatt alárendelt állást nem fogadhat el, elhallgatta — lehetetlen volt megváltoztatni hadi tervét, Bethlen sem léphetett vissza a megkezdett útról. De a mire ő combinálta hadi tervét, mindaz semmivé lett; a svéd király nem mozdult

¹⁾ Bethlen levele a dán királyhoz. Történelmi Tár 1881. évf. 105. l.

²⁾ A svéd király resolútiója Dirschau 1626. jul. 14. (t. i. új szerint 24.) a stockholmi Hírban. V. ö. Törökmagyarkori Államokm. I. 446. l.

ki porosz Lengyelországból, a portán Guresi Mehemet, az unio buzgó barátja megbukott s helyét Recep, az unio ellensége foglalta el, s így a tervezett török támadás elmaradt, még az új angol király Károly a Jakab utódja is tartózkodó állást foglalt el. Aztán a mi legfőbb volt Lutter am Barenbergnél Tilly a dán királyt tönkreverte.

S ez épen akkor történt 1626. aug. 20-án, midőn már csak ő folytatta a háborút, s vele együtt az a maroknyi fáradt had, melyet az unio Mansfeld s a weimari herceg alatt küldtek. De ez épen elég volt arra, hogy a remény a jövő sikerekben fenntartassék. S most siettek is Bethlent bevonni a confederatioba, mert már, mint Wake, a velencei angol követ írta, »ő az Atlas, kinek vállain nyugodott a szabadság.« Szept. 7-ről Quaad már kapott a dán királytól ajánló levelet az angol királyhoz,¹⁾ s már nov. 30-án megkötötte a szövetséget Károly és Bethlen közt.²⁾ Ezt követte 1627. febr. 9-én a szövetség a belga rendekkel s febr. 28-ról a szövetség a dán királlyal.³⁾

Ez is elkésett dolog volt: ő márcz. 1626. decz. 28-án, Lőcsén megkötötte a békét — kényszerűségből, akarata ellenére, s teljesen azon reményben, hogy találandó módot annak felbontására. De minden másként történt, mint ahogy várta: a szövetségesek, kik, míg csillaguk fennragyogott, csak másodrangú szerepet szántak neki, most nemcsak bevették a szövetségbe, hanem tőle várták az elrontott ügy helyrehozását. Vezért küldtek hozzá katona nélkül, pénzt pedig épen nem küldtek. Többé az ügyet Bethlen se fordíthatta meg. Az unio nála levő két vezére közül a weimari herceg az alkudozások folyama alatt halt meg, s a másik Mansfeld is kisietett az országból — meghalni. Aztán következett a szőnyi béke és annak ratificatioja. Nem is késett Bethlen erről értesíteni a svéd királyt: — mert már a császár minden oldalról — írta neki — biztosságban levén, egész erejét a birodalom ügyeinek lecsendesítésére fordítandja.⁴⁾

¹⁾ Marczali Regesták 146. l.

²⁾ Eredetije a yörösvári ltárban. Kiadtam »Adalékok Bethlen Gábor szövetségesei történetéhez« című értekezésemben.

³⁾ Mindkét szövetség-levél u. o.

⁴⁾ Bethlen Gábor 1627. szept. kelt levele a svéd királyhoz a stockholmi ltárban.

II.

Mindazok a remények, melyeket a protestans világ a dán királyhoz kötött, mint ködfátyolképek szétoszlottak — a végveszély szélére jutott ügy megmentését ezen az uton többé senki sem várta. De a mely arányban hanyatlott Krisztián csillaga, azon arányban emelkedett azé, kit az ő kedvéért melőztek: a Gusztáv Adolfé. Az északkeleti hatalmak közt Lengyelországnak fényes nymbusa volt — az egész világ elsőrangú hatalomnak tartá. Már közel egy tized óta tartott a küzdés Svédországgal s ez alatt az európai közvélemény e részben lassanként kezdett átalakulni. A rigai csata után (1621.) már maguk a lengyelek is észrevették, hogy a svédek a várak ostromában túlszárnyalták őket: de még megvolt a tudatuk, hogy nyílt csatában ők vannak előnyben. Azonban az 1626-iki hadjárat, s főként a meweí csata kitüntette, hogy a svéd gyalogság jobb a lengyelnél. 1627-ben a Dirschau melletti csaták a svéd lovasságnak szereztek babérokat, s most már a lengyelek csak egy dologban tarták meg előnyüket a svédek felett: könnyű lovasságuk igen jól értett az apró csatározásokhoz, a véletlen meglepésekhez, az ellenség-fárasztáshoz, s a sereg élelmezésének megnehezítéséhez. Koniepoisky erre bízta egész hadi tervét s nagy ügyességgel tudta kerülni a döntő csatákat. A hadfolytatás ezen nemében volt nagy szüksége Bethlen segélyére, s ezért kért tőle már korábban és többször sürgetőleg magyar hadakat, s midőn végre elhatározta magát, hogy lejjebb nyomúl, arra is megtette a lépéseket, hogy Bethlennel és a portával szorosabb összeköttetésbe lépjen.

Ennek eszközzésével egyik legbizalmasabb emberét: Strassburg Pált bízta meg, kit erdélyi állandó követévé nevezett ki, s kire a cancellár is bízott egy fontos nemzetgazdasági feladatot: megtudni Bethlentől, hogy nem volna-e ő hajlandó a rézkivitelt országából eltiltani, s abból Svédországgal egyetértve egyedárút csinálni? Ily módon e két ország szabná meg Európa számára a réz árát.¹⁾ Strassburg utasításait átvéve 1628. júl. 23-án átnak is indult Dirschauból.

¹⁾ Oxensterna 1628. júl. 26-iki levele az opsalád egyetem kéziratltárában.

Strassburg az ellenséges Lengyelországon át gyorsan sietett rendeltetése helyére s szept. elején már Kassán volt. Itt azon hírrel fogadták, hogy a fejedelem alig 12 mértföldre van Munkács alatt az erdélyi és magyar nemességgel s hajdútáborral, melyek száma összesen a tízezeret meghaladja.¹⁾ Miért? mi célból? egymással egészen ellenkező híreket hallott. A szultánnak akar kedveskedni s a császárra készül, hogy utolsó csorbáit kiköszörölje és Wallenstein előhaladásának gátot vessen: mondák némelyek. A svéd királylyal akar egyetülni megsegítése végett, s vele közösen támadni a lengyelre: beszéltek mások.

Strassburgnak pedig ez a magyarírat tetszett, s Alvinczy Péter kassai lelkészszel és Bornemisza János kassai kapitánnyal tartott értekezlet után, nem késett tudatni Bethlennek megérkezését, kérve, hogy fogadja őt kihallgatáson és esedezve, hogy dicséretes szándéka mellett maradjon meg. Talán ez is lehetett volna a dologból, de a miért Bethlen hadak élén ment Munkácsra valódi oka az volt, mert Bernawski moldvai vajda, a kozákok s egy tatárhorda beütésétől tartott. Az ürügy pedig, mely alatt a hadakat összegyűjté, Báthory Gábor temetése volt Báthorban. S amint a temetés megtartatott, választ küldött Strassburgnak, hogy Kolosvárt fogja fogadni s maga nyomon visszaindult.²⁾ Irt neki a fejedelemasszony is — kívül megérkezését hasonlólag tudatta — Szathmárról szept. 16-áról:

¹⁾ Bethlen ezen hadikészületéről említés van téve a lengyel királynak 1628. jún. 11-éről a császárhoz írt levelében: »Ex litteris M^{ti}s V. Pragae die XIII. mensis Maii ad nos datis clare perspeximus, res nostras M^{ti} Vrae curae esse, dum nos de hostili Bethlenii machinatione certiores facit.« (Ez a levele a cs-nak nincs meg). Ebből látja a cs. jó atyafiságos indulatát s köszönni azt: »De Bethlenis, quid molitur, nihil exploratum habemus; certum est, bellum ab eo summa cura parari, quo vel Mtem Vram vel nos aggrediatur, cuius nobis inferendi nullum omnino causam habet, praeter turbatos a nobis repressosque anti conatus ipsius contra Mtem Vram. Quo apparatus hi et consilia eius erumpent, observari diligenter curabimus, daturi deo iuvante operam, ne ditionibus nostris impune noceat.« Egyébként kéri a császárt, hogy ha mit tudhat Bethlen felől, tudassa vele; ő szintén akként fogja tudatni. — Eredeti Bécsben a titkos ltárban: Polonia.

²⁾ Strassburg követjelentése a stockholmi ltárban.

hogy a biztos, ki őt útjában Kolozsvárra vezesse, már ki van rendelve.¹⁾

Oda sietett Strassburg is, hol Mikó Ferencz a főudvarmester barátságosan fogadta, s mindjárt másnap reggel a fejedelem elé vezette. A reggeli kihallgatás kölesönös üdvözetekkel telt el: csak a fejedelemasszony dolgairól volt szó. Ebéd után volt a titkos kihallgatás. A társalgás a svéd király poroszországi hadjáratáról folyt — melyről Bethlen nagyon bizalmatlanul nyilatkozott, mely aztán alkalmat szolgáltatott Strassburgnak az ügy állását tisztább színben tüntetni fel, eloszlatni Bethlen aggodalmait, melyeket a lengyelek túlsúlya iránt táplált, s Gusztáv Adolf dicsőséges hadjáratát, eddigi diadalait részletesen elbeszélni. Ez alkalmat szolgáltatott Bethlennek tudakozódni a svéd király hadakozási módjáról, hadseregéről, annak zsolddal és élelemmel ellátásáról, tengeri erejéről s gazdasági viszonyairól.

Bethlen a hallottakkal igen meg volt elégedve. Épen Fogarasba volt utazandó s Strassburgot magával vitte. Az utazás alkalmat szolgáltatott a fejedelemnek, hogy nézeteit az európai udvarokról közölje vele, s azzal a nyíltsággal, melyből kilátszott: mekkora súlyt fektet megnyerésére, részletezte terveit. Az általános kép, melyet Európa akkori helyzetéről s a háborúba bonyolódott hatalmak egymáshoz viszonyairól adott, a beható elemzés, melylyel az unio s confederatio minden eddigi vállalatai sikertelenségének okait feltárta, mutatta, hogy a szerzett keserű tapasztalatok árán a helyzetet tisztán fogja fel. Minden túlzás nélkül részletezte, hogy miben és mennyi szolgáltatokat tehetett volna a szövetségeseknek — ha ezzel élni akartak volna, de amit ezek rendszeresen s következetesen visszautasítottak. Most már egy van hátra, hogy Gusztáv Adolf lépjen fel támadólag, s ő vegye kezébe a bukás szélén álló ügy jókarba helyezését; ő teljes erejével segíteni fogja. Elmondja Fogarasba utazása célját: egyik legbizhatóbb államférfiát: Tholdalagi Mihályt a portára küldi. Ha a porta békéje Ferdinánddal elvégzett dolog, akkor azon kell lenni, hogy a török egész erejét a lengyelre vesse, kikre a kozákok

¹⁾ Eredeti az upsalai könyvtárban.

által a tatárok ellen intézett támadás s Bernawsky moldvai vajda bujtoztatása miatt neheztelnek. S ezt annyiival könnyebben el lehet érni, mert az orosz czár követei Konstantinápolyban a czár és porta közt kötendő szövetségen fáradoznak.¹⁾

De bármily őszinte volt is Bethlen mindabban, mit a svéd követnek mondott — mindent még sem mondott el. Mert bizonyos, hogy fogarasi útjának nem volt más célja, mint Tholdalagit a portára küldeni. S az is tiszta, hogy ha e tapasztalt államférfi missziójának legnagyobb részét közölte is Strassburggal, de egyet a titkos pontok közül elhallgatott, azt mely oratorának feladatává tette, kikémlelni a nagy vezérnél: ha nem fog-e a porta azon esetre, ha a guta-ütött lengyel királynak véletlen halála következne be, s őt hívnák meg a lengyel trónra, választása elé akadályokat gördíteni?²⁾ S Tholdalagi még azzal is meg volt bízva, hogy az orosz követekkel — Thomassal,³⁾ mint ő nevezé, vagy Odokimosival és Vementeviczevel, mint Strassburg írva hagyá — a már megkezdett alkudozást folytassa, ha kilátás lesz a sikerre, ő szívesen fog a czárhoz követet küldeni.

Tholdalagi oct. 21-én kapta meg az útasításokat s nyomban elindult. Bethlen is visszafordult Strassburggal Fejérvárra. Jó hír járt rájuk: Stralzund fölmentésének híre.⁴⁾ Ez volt az utolsó pont, hol még a protestansok tartották magokat — s melyet Wallenstein azon kevély nyilatkozattal fogott ostrom alá, hogy ha lánczokkal volna az éghez kötve, még is bevinné. Nem vette be s ez a Bethlen udvarában levő katolikusoknak annyira valószínűtlenné tetszett, hogy a hír valóságában kétkedtek — mígnem újabb posták megerősíték. S jöttek azután más hírek is Gusztáv Adolf diadalairól porosz Lengyelországban, hol a Strassburg nevű szorongatott erőd a parancsnok Montagne kétségbeesett védelme daczára, septem-

¹⁾ Strassburg Pál jelentése Gusztáv Adolfhoz.

²⁾ Legálább Strassburg erről való jelentésében szót sem tesz: míg az a Bethlen által Tholdalaginak adott instructio egyik pontját tette. L. Törökmagyarkori Államokmánytár. II. 91. s köv. 11. Thomas az al., a másik kettő a főkövet.

³⁾ Thomas Urus, mint Strassb. másutt írja *sub delegatus* volt.

⁴⁾ 1629. aug. 1-én történt: tehát több mint tíz hét múlva ért Eszlénybe.

ber hóban erős megpróbáltatásokat állott ki, mígnem csakugyan elesett. S épen e napokban tért haza Bethlen Péter is több éves külföldi útjából, megerősítve a kedvező híreket.¹⁾ S a fejedelem is nyomon megírta Tholdalaginak,²⁾ maga alkalmazása végett — de nyomon utána internunciust küldött a brandenburgi választóhoz s az ő útján a svéd királyhoz.

III.

A futár, ki meg volt bízva, hogy Katalin fejedelemasszony udvari személyzetének kiegészítése végett, a brandenburgi választóhoz utazzék, Bonczhidai Márton volt. Varsóban feltartóztaták, mert gyanakodtak rá, hogy a svéd királyhoz is van megbízatása. Mit sem tudván kisütni szabadon eresztették, de kozák-kiséretet adtak mellé, hogy felügyeljen rá. Szerencsésen Königsbergbe ért, s innen 1629. jan. 29-ről értesítette a svéd kancellárt Oxenstierna Axelt, hogy közlendői vannak vele — de fél hozzá utazni, nehogy útközben baja történjék. Kéri tehát, hogy küldjön hozzá teljesen megbízható embert, kivel ura izenetét közölhesse, s minthogy lova az úton kidőlt egy lovat is, melyen hazájába visszatérhessen.³⁾

A kancellár természetesnek látta, hogy Bonczhidai nem akar vele egyenes összeköttetésbe lépni s Nicodemi Jánost, egy előkelő svéd polgárt, kit máskor is használt kényes megbízatásokban⁴⁾, küldte Elbingből Königsbergbe, s ezenkívül a kívánt lovat is. A levél, melyet Bonczhidainak küldött, megbízó levélül is szolgált⁵⁾ — de neki magának útasítást is adott, hogy miknek járjon végére. Különösen meg volt bízva végére járni a török és tatár ügyeknek, a lengyel-török viszonyoknak, annak, hogy mi célból küldött a császár követet Varsóba,⁶⁾ hogy mit kerestek az orosz követek a portán?

¹⁾ Strassburg utasítása.

²⁾ Decz. 12-iki levele Tör.-Magy. Áll.-okmt. II. 93. 1.

³⁾ Bonczhidai 1629. jan. 23-iki levele a stockholmi ltárban.

⁴⁾ Frixen Histoire de Gustav Adolf 102. 1.

⁵⁾ Fogalmazvány az upsalai akad. ltárban.

⁶⁾ Erre felvilágosítást ad a császárnak nővéréhez a lengyel királynához 1628. decz. 12. írott levele (fogalm. a titkos ltárban Bécsben), mely a lengyel király s a svédek és brandenburgi ház közt folytatott béke-

Hanem ennek az egész követségnek dolga sajátos családokozás volt. Bonczhidai nem volt követ, csak egyszerű futár, elég kényes megbízatásokkal ugyan, de még sem olyan, mint fellépése után várták volna. Aztán fősvény és ravasz ember volt, ki értett ahoz, hogy helyzetének előnyeit kizsákmányolja, daczára, hogy csak középszerű műveltséggel bírt s latinul sem írni, sem beszélni nem tudott folyékonyan, úgy, hogy Nicodeminak tolmácsot kellett alkalmaznia, ki aztán csakhamar észre is vette, hogy kivel van dolga: »nem olyan ember, kire a különben is igen óvatos Bethlen valami nagy dolgot bízott volna.« A mint febr. 7-én Königsbergbe érkezett, azonnal találkozott vele, s megkezdve és három napon át folytatta a fárasztó és kellemetlen tárgyalásokat.

Nicodemi ura nevében szívélyesen üdvözölte őt, örült megérkezésének, elmondta, hogy a cancellár, méltányolván az okokat, melyekért ő nem jöhet Elbingbe, őt hatalmazta fel megtudni bizalmas küldetésének részleteit.

Bonczhidai hosszas áradozásokban tört ki, hogy Nicodemi hozzá küldetett, megtudni mi hozta őt ide; de ő egy szóval elmondhatja megbízatását: fejezze ki Bethlen vonzalmát a svéd királyhoz — ő ura szívét hozta el.

Nicodemi még ezt is udvariassági nyilatkozatnak vette. Bethlen vonzalma, feleli, mély gyökeret vert ura szívében — de ez már annyira köztudomású dolog, hogy azt emlegetni sem kell. Ha ezenkívül volnának bizalmas közlései, szívesen megfogja hallgatni.

alkudozásokra vonatkozik. Mint böcs fejedelemlé, a királyné megítélheti: »Wann mit ersternanntem Gustavo allein wo nicht gar ein Frieden, doch wenigst auf eine Anzahl Jahr nur Anstand, mit Ausschlussung des Reichs, gesucht und getroffen werden sollte, dass meine Widerwärtige hiebei ihr Absehen ohne allen Zweifel dahin gerichtet haben werden: wie sie sich alsdann mit ihm Gustavo öffentlich conungiren und den ganzen Krieg wider mich, das römische Reich und unser Erzhaus — massen ich dann gewisse Nachrichtung erlangt, dass sie zu dem End bereits ein starke Confoederation und Verbündtniss mit einander aufgerichtet haben — wieder einführen mögen.« Ezért a brandenburgi fejedelmet is meginté s most a királynét mint testvérét kéri: működjék oda, hogy ha csakugyan elkezdődtek a tárgyalások, azokból a birodalom ki ne hagyassék. Egyébként pedig futár által tudósítást kér. (Impurum.)

Bonczhidai egészen sértett arcot vágott. Hát ez nem elég, ha uram szívét ajánlom?

Én — mondá Nicodemi — ide vagyok híva, be kell várnom, nem akar-e egyebet?

Végre kisült, hogy mi bántotta Bonczhidait: ő legalább is arany láncot várt ajándékkul, s a lóval nem volt megelégedve. A ló pedig nemes fajta, értékes volt s végre mégis rendbe jöttek, s Bonczhidai közlékenyebb lett. Hanem még ekkor is nehezen ment. Nicodemi a török, tatár, orosz viszonyokról akart valamit megtudni, s Bonczhidai Bethlen hatalmát dicsérte, festette viszonyát a szultánhoz, kinek barátja, fia.

Igaz, viszonzá Nicodemi, s én is ismerem urad hatalmát, de azt is tudom s épen Straszburg leveléből, hogy ő fensége nehezen tűri, hogy a Habsburgház a többi uralkodókat el akarja nyomni. S nem is kétkedem s minden arra mutat, hogy van neki e tárgyra vonatkozó megbízása, — miért akarja hát ezeket magának tartani?

Bonczhidai felemelte fejét. Igaz, uram készít valamit az osztrák s a lengyel ellen: de előre biztosítani akarja a sikert.

Ennél többet ezúttal nem vehetett ki belőle Nicodemi. Bonczhidai karonfogta őt s ebédre vezette. Ebéd után, amint a többi vendégek eloszlottak s csak ketten maradtak, Nicodemi elől kezdte a faggatást s Bonczhidai ismét a szívvel felelt. Ha uram — mondá kirántva karját — szablját küldte volna, azt hoztam volna el. Szívét küldte, érétek meg vele. Ezzel eltelt a nap.

A két következő napon csakugyan kivette belőle Nicodemi küldetése ezélfját. Ő tulajdonképen csak híreket hozott, de a miket hozott, megerősítette azt, mit Straszburg írt: Bethlen törekvéseit siker kezdi koronázni — erős kilátás van rá, hogy a törökök, oroszok, tatárok a lengyelre fognak támadni. Bethlen portai követe, Mikó, kieszközölte, hogy 12000 jancsár, százezer tatár rendeletet kaptak, hogy Bethlen felhívására készen álljanak. A kozákok is meg vannak nyerve, hogy részökre álljanak, vagy legalább semlegesek maradjanak. Bethlennek Lengyelországban is sok barátja van: a sandomiri starosta, ki Magyarország szélén lakik, Lecznoszky palatinus. Sbarasky krakói várnagy, az ország marsalja, Radzivil, Sapieha

és sok más. Egy némelyiktől levelet is hozott, de többekét Varsóban elásta, melyeket csak ha biztonságban lesz, fog előadni. Ezután gyakrabban fognak követek járni — egy közülök Bálintfi, Wratislawiában le van tartóztatva.¹⁾ Maga Bethlen is különböző ügyek alatt járkal a határszéleken.

Nicodemi még egyről akart meggyőződést szerezni: nem akar-e Bethlen lengyel királyllyá választatni? De Bonczhidai megfordította a dolgot s hasonlót kérdett a svéd királyról. Most hát mindketten elkezdtek a másik uralkodóját dicséretekkel halmozni — de Bonczhidai mégis elárult annyit, hogy ura nem volna idegen attól. Végül még azt is oda vetette az erdélyi, hogy Bethlen örömet menne a svédek segélyére, s óhajta volna a császár és a spanyolok növekedő hatalmát megtörni.

Azzal, a tárgyalás harmadik napján, végkép elváltak egymástól.²⁾

A levélre, melyet Bonczhidai hozott magával Straszburgtól, Oxenstierna azonnal válaszolt. Sajnálta, hogy nem beszélhet az erdélyi követtel. A miket a török, tatár, orosz dolgokról írt, örömmel érte — de a lengyel királyság kérdésében óatosan járjon el. Irja meg, ha észreveszi, hogy mit akar a fejedelem: saját, vagy a svéd király trónrajutását kívánja-e? Addig is sarkalja a fejedelmet, hogy támadja meg Lengyelországot, s hogy az oroszokat, tatárokat hasonlóra ösztönözze. Tudatta vele, hogy Fahrensbach svéd szolgálatba lépett s hogy küldetéssel megy Erdélybe.³⁾

E levelet jóval előbb írta, hogysem Nicodemi jelentését olvasta volna: akkor már tisztában lehetett vele, hogy a lengyel királyság elfogadásától Bethlen sem idegen. Azonban még jóval az előtt, hogy Fahrensbach megérkezett volna, más vándor diplomaták jöttek Erdélybe.

¹⁾ V. 5. Magyar történelmi tár. X.

²⁾ Nicodemi jelentése Oxenstiernához Elbing 1628. febr. 14. Ered. a svéd áll. ltban.

³⁾ Oxenstierna titkos jegyekkel írott levele Straszburghoz.

IV.

Mióta Straszburg Bethlennel közelebből megismerkedett, mióta alkalmá nyílt vele gyakrabban érintkezni, tanúja volt tevékenységének, megismerte éles esztét, szilárd jellemét, látta, hogy a diplomáciai tevékenység szálaít mily biztosan tartja kezei közt és igazgatja, s főként látta, hogy mily nehéz feladata van a két hatalmasság közti s mennyi biztossággal oldja meg e nehézségeket: őszinte bámúlattal tölt el irányában. Egyik emlékiratában hosszan részletezi, hogy mik történetek akkor az erdélyi udvarban: minő terveket szöttek ott, s mily közel van a beavatkozás Lengyelország ügyeibe, még pedig a szomszéd államok oly erős támogatásával, mely mondhatni, magában foglalja a siker biztosítékát, s melynek következtében — mint egy emlékiróból tudjuk¹⁾ — Bethlen a támadásra szükséges intézkedéseket már meg is tette s hadsergét is szervezte.

Tholdalagi 1629. januárban érkezett vissza. Ő nem hozott magával engedélyt a támadásra, ezt nem is kérte Bethlen: de a hangulatot ottan egészen kedvezőnek találta. A mit ő megkezdett, annak folytatásával Donáth, az állandó követ volt megbízva: hogy a divánulő vezérekkel, Cyrill patriarchával s Hagai Kornéllal, a belga szövetséges rendek követével folytassa a tárgyalásokat. Ugy kell intézni a dolgot, hogy a támadás minden oldalról egyszerre történjék, a Lengyelországgal határos államok részéről s hogy a kozákok azonnal csatlakozzanak. Ez utóbbiak megnyerése a Cyrill dolga volt, ki épen nem volt idegen a protestánsok ügyeitől s kinél Bethlen az oláhok megtérítése ügyében is tett lépéseket. Ez a Cyrill már meg is ígérte a szövetséges hatalmak portai követeinek, hogy ez ügyben tehetsége szerint el fog járni. Másfelől Oroszországgal is meg volt az összeköttetés s az ezen oldalról jövő támadás is számításba volt véve. Magában Lengyelországban is számbavehető párt várta a felszabadítás óráját, de a legnagyobb súly Radzivil herczeg megnyerésére volt fektetve, ki

¹⁾ Kemény János Önéletírása 137. l.

Lithvániát fogta volna átállásra bírni. Ez ugyan természeténél fogva félénk ember volt — de átpártolását még sem tartották valószínűtlennek, akkor, midőn már ott sok ember meg volt nyerve. »Semmi sem volna — írta Straszburg — az ellenségre nézve rettenetesebb, mintha kelet és észak hatalma egész súlyát egyszerre vetné rá.«¹⁾ S kelet és észak e coalitiójának és támadásának végkövetkezménye leendett volna, hogy a lengyel király nem adhat több segílyt sógorának, a császárnak. — Sőt, ha a dolgok folyamában, vagy betegsége miatt, koronáját elvesztené, épen Lengyelország válnék a liga leghatalmasabb ellenségévé. Már Stralsundnál szemben álltak a császár és a hókirály (így nevezte Ferdinánd Gusztáv Adolfot), még nem voltak ugyan declarált ellenségek, de a mérkőzés már megkezdődött s ez utóbbi intervenciója csak idő kérdése volt. Ezt várta Bethlen Gábor, erre vágyott és ezt készítette elő!

De mindaz, mi e célra történt, oly merész, oly vakmerő volt, hogy valóban agyrémnek, kivihetetlennek tetszhetett. Hisz itt nem kevesebbről volt szó, mint a legellenségesebb elemek egyesítéséről. Igaz, hogy a legfőbb dolog megtörtént: a porta és a persa közt a háború véget ért s ezzel remélni lehetett, hogy a lengyel háborútól nem lesz idegen s Bethlen beavatkozását is segítni fogja. Ezzel azonban még nem volt minden nehézség elhárítva. A tatárok és kozákok évek óta küzdenek egymással s a beütések egymás földjére gyakoriak. Hisz a pár év előtt elűzött tatár khán Ukrainában talált menedéket s támaszt. Aztán a kozákok a lengyelek alattvalói s ezek Bernawskit, a moldvai vajdát, megnyerték, indigenává tették. A mi az oroszokat illeti, ezek békéje lejárfélben volt, de megnyerésük még sem fogott volna nehézségek nélkül járni.

Bizony Bethlennél jobban senki sem számolt e nehézségekkel, s azok elhárításán nem most kezdett munkálni. Cyrill patriarchával már évek óta összeköttetésben állt, s követet Oroszországba az ő közvetítésével küldött. A kozákoknál annak feltétlen tekintélye volt, megnyerésükön általa munkált. Az angol, francia, hollandi portai residensekkel folytonosan tár-

gyalt, s ezek az ő ügyeit és ő ezeket folytonosan támogatták — s most is hasonlóra voltak útasítva Tholdalagi, Donáth.

A biztatások, melyeket Tholdalagi hozott magával, óhaj-tandóvá tették, hogy a diplomáciai tevékenység még nagyobb mértékben kifejtessék. A tanácskozások épen a felett folytak, hogy kit küldjön Bethlen Radzivilhez, kit a portára — midőn két vándor diplomatának udvarába érkezése megoldá a kérdést.

Két francia volt ez: Talerand Károly Ysideus örgróf és Rouselle Jakab — kik febr. végén érkeztek Fogarasba,¹⁾ ajánlólevelekkel ellátva a mantuai hercegtől, Rohan hercegtől s a Velenczében székelő követektől. Akkor, midőn ők megérkeztek, már Bethlen beteges volt. Már régóta gyengélkedett, de febr. 16-án oly terhes roham fogta el, hogy egészsége iránt komolyan kezdtek aggódni. Lassankint, legalább egy időre a roham engedett, úgy, hogy képesnek érezte magát elfogadni őket. Az első kihallgatás igen jó benyomást tett rá — egészen felvillanyozódott: úgy látszott, hogy régi ereje még egyszer visszatér.

S valóban, a két francia sok élvezetes órát szerzett neki. Ysideus előkelő francia családból származott, szép férfiú, kiváló magatartással, ügyes társalgó s a hazán kívül az olasz és latin nyelvekben jártas. Rouselle sokat utazott férfi volt, bejárta Európa nagy részét, kitűnő emlékező tehetséggel megáldva, ékesszóló és éles ítéletű, főként a lengyel viszonyokat ismerte jól. Bizalmas leleplezései, ékes előadása, megnyerték a fejedelmet, ki egészen jól érezte magát társaságában. De azért nem engedett az első benyomásnak, óvatosan járt el: ily nagy dolgokat csak kipróbált emberre akart bízni. Sokat és behatóan társalgott vele, s kérdezősködött az orosz és lengyel ügyekről, a török viszonyokról, melyeket ez hét éven át tanulmányozott. S midőn meggyőződött, hogy komoly és megbízható emberrel van dolga, elhatározá, hogy őt fogja a diplomáciai actio vezetőjévé tenni, de úgy, hogy a portai alkudozások intézése a Hagai Kornél kezénél legyen, s a rendeleteket és útasításokat Straszburg készítse.

¹⁾ Straszburg Pál emlékirata a stockholmi államlevéltárban. Eredeti.

¹⁾ Török-magyarokori Államokmánytár. II. 112. I.

El is készültek azok márcz. 2-án ¹⁾ a szultánhoz, a tatár khánhoz, az orosz nagyherceghez, a francia, angol, dán királyokhoz, az alföldi köztársasághoz, a helvét protestánsokhoz, a velencei tanáchoz, a savoyai, mantuai, orániai hercegekhez. S minthogy Bethlen betegsége már is aggodalmakra szolgáltatott okot, s felgyógyulásához az orvosoknak nem volt reménye, Straszbург hittelt kötelezte Rousellet, hogy a svéd király érdekeit a világon mindenütt teljes tehetsége szerint elő fogja mozdítani. ²⁾

A fejedelem a francziákkal Mikes Zsigmondot küldte a portára s ezek april 4-én érkeztek meg. Más követek is jöttek épen ez időben Budán át a portára — s april utolsó felében már kalandos hírek jártak itt: Bethlen mellé 15,000 tatár rendeltetett, a lengvelt 13,000-nyi had fogja megtámadni. Ha Ferdinánd Bethlent megtámadja, a bosnya és hódoltsági basák ennek segélyére sietnek. ³⁾ A hír korai volt — de tárgyalásaikban ők mégis előhaladtak, s mintán az egész ügyet kívánságuk szerint jól elintézték, jul. végén elhagyták Konstantinápolyt — de nem, mint Bethlen rendelte, Oroszországba, hanem Hollandiába mentek. ⁴⁾ Hogy pedig a végső eredmény nem felelt meg azon reményeknek, melyeket az előzmények után várni lehetett volna, azt Bethlen egészségének hanyatlása, állapotának reménytelené válása okozá.

V.

E végzetes betegségnek nagy hatása volt a politikai actiora. Megbénítá a fejedelem diplomatáinak tevékenységét, meg azokét, kik combinatióba vették a közös működést vele, — másfelől reménynyel, várakozással tölté el a Ferdinánd udvarát s magyarországi párthíveit. De Gusztáv Adolfnak sejtelme sem volt erről s minthogy eddigelé minden békekísérlet a Sigmond makaességán megtört, súlyt fektetett rá, hogy Bethlent

¹⁾ Török-magyarokori Államokmánytár II. k. 112. l.

²⁾ Straszburg fenn idézett emlékirata.

³⁾ Kuefstein jelentése az Egyet. Ktár kézírataiban.

⁴⁾ Bethlen Gábor Végnapjai-ban (Budapesti Szemle. Új folyam. VII. k. 218. s köv. l.) követségök terjedelmesen le van írva.

mennél előbb actioba vonja. 1628. telén egy vándor diplomatát körútra indított a portára és Erdély felé.

Ez Fahrensbach Wolmár volt — a harminczéves háború egyik legeszesebb, de legromlottabb kalandora. Litván nemes családból származott. 1601-ben svéd fogságba esett s néhány évet ez országban töltött. Kiváltatván, kurlandi szolgálatba állt, onnan pedig a svéd királyhoz pártolt át. Vitéz harczos s tevékeny, ravasz és ügyes diplomata lévén, Gusztáv Adolf jól fogadta. De ismerve állhatatlanságát, hitetlenségét, önzését, ki gyakran mindkét párttól fogadott el pénzt s egyiket sem szolgálta, szemmel tartatta. Ezt ő is észrevette s (1614.) árulóvá lett, megszökött s lengyel szolgálatba állt. De itt sem sokáig maradt, hanem ismét visszatért Gusztáv Adolffhoz, ki megbocsátott neki. Ezúttal hosszabban kitartá nála, s 1628. nov. 15-én bizalmas meghívatással különböző európai udvarokhoz küldetett.

Decz. 1-én Gothaburgban hajóra szállt, onnan Hágába, s Boulogneon át Párisba ment. Utját Genfnek vette, hová febr. 17-én ért. Azután a Schweizon át Velenczébe utazott, hol igen szívélyes fogadtatásra talált. Ápr. 14-ét Spalatoban töltötte. Egyenesen Erdélybe akart menni — de a kajmekán tudatta vele, hogy neki szigorú parancsa van mindenkit útastíni, hogy előbb a budai basához menjen. Vele is úgy történt: máj. 7-én Budára érkezett. A basa barátságosan fogadta, s sajnálatát fejezte ki, hogy két hó előtt nem érkezett — ez esetben a folyó évi hadjáratot Lengyelország ellen intézték volna. Csak e kerülőn át vehette útját Erdélybe, május elején. ¹⁾

Épen néhány nappal megérkezése előtt távozott el Bethlen udvarából Kéry János, a nádor követe, azon értesüléssel, hogy ha meggyógyul Bethlen, azonnal fegyvert fog ragadni, mert Lengyelország trónjára vágyik, s hogy udvarába otthléte alatt svéd követ érkezett. ²⁾ Nem volt jól értesülve. Fahrensbach akkor még csak útban volt s nem előbb, mint máj. 15-én érkezett meg.

¹⁾ Jelentése Gusztáv Adolffhoz a stockholmi ltárban.

²⁾ Kéry jelentése Pray Principatus Gabr. Bethlen. II. 196. l.

Bethlen Straszbург jelenlétében fogadta, s vette át megbízó leveleit. A szó Lengyelország megtámadásáról volt — »emlékezzék a király — mondá Bethlen — hogy e részben mit izentem Dreiling által: plombeo pede járt el a dologban ő fel-sege«. A toborzást illetőleg mentette magát, hogy miért nem küldhetett lovasokat. S Fahrensbach is bizonyítá, hogy az utolsó kiegyezéssel a szabad hajdúk nagy része a császár hatalmába esett s a kedélyek is irányában nagy változáson mentek át, úgy, hogy a porta tudta s beleegyezése nélkül ő, kivált most, a moldvai vajda elpártolása után, nem kezdhetné el a hadat.¹⁾ Az engedélyt ő várja — s ha az megjön, határozott választ ad. Fontosabb volt ennél, hogy Bethlen nem engedte meg, hogy Fahrensbach a lengyel nemesek számára magával hozott leveleket rendeltetésük helyére küldje. Ily körülmények közt szükségesnek látta ez, hogy a megkezdett alkudozásokat a portán folytassa s erre a szükséges eszközök — pénz és meghatalmazás — elküldését kéri. Egész jun. 8. utánig maradt a fejedelem mellett, ki épen e napokban ment Szász-Sebesre országgyűlésre, s Witzleben őrnagyot útasítással a királyhoz visszaküldve, maga is elhagyta Erdélyt, s útját Stambulnak vette.

Ugy látszik, sem ő nem találta magát itt jól, sem bizalmat nem tudott ébreszteni. A hosszas és súlyos betegség már sokkal jobban megtörte Bethlen erejét, hogysem ez terveibe, czélzataiba beavathatta volna: ő már csak romjait látta a nagy embernek. Innen van az, hogy mind Kéry, mind Fahrensbach arra a meggyőződésre jöttek, hogy Bethlen vesztí népszerűségét: a fejedelem régi ellenségei jobban felemelték fejüket, azon arányban, a mint ő hanyatló erejével kevésbbé volt képes fékezni őket, s a gyeplőt kezében erősen tartani. Ez állta útját, hogy Bethlen még mindig hatalmas portai befolyásának súlyát méltányolni képes lett volna, ezért tulajdonít annak oly alárendelt szerepet. De talán azért is, hogy mint kalandor, a valóval nem sokat törődött. Ugy akarta előkészíteni a dolgokat, hogy a remélhető portai sikerek érdemének nagy része az ő javára essék.

¹⁾ Az erdélyiek e kedélyváltozásáról Kéry is ír: »de az aligha volt egyőbnek, mint Bethlen betegségének következménye.

Ez lehetett az oka, hogy Straszburggal is meghasonlott, s azt a fejedelem asszonytól annyira befeketíté, hogy ez Straszburg ellen valóságos vádlevelet küldött sógorának. De a mint elment, rágalmai kitudódtak s Katalin ünnepélyes nyilatkozattal visszavonta vádjait.¹⁾

Hogy rágalmazott, az nemsokára másként is nyilvánvalóvá lett. Egy csomó rábízott pénzt eljátszott, s a császárhoz átszökött, hol a Gusztáv Adolf tanítványai rendesen jó fogadtatásban részesültek, s mint ilyen, ő is alkalmazást nyert. De átállása most sem volt teljes: megtartá összeköttetéseit a svéddekkel s ezeknek bizalmas közléseket tett. Ezek miatt Regensburgban elfogatott s halálra ítéltetett. Neje kegyelmet eszközölt ki számára — de az későn érkezett. Ugyanis, a mint Fahrensbach katonáktól körülvéve, a vesztőhely felé közeledett, örült merénylettel ki akarta magát vágni a tömegben s őreit visszatolva, és egyiktől a puskát kiragadva, szaladni kezdett. De a katonák utólérték s összevagdalták: — a kegyelem-levél e perczen érkezett a vesztőhelyre.

VI.

Rousselle mindent jól előkészített a portán s annak első kézzelfogható nyilatkozványa volt, hogy Bernavszki moldvai vajda székétől megfosztatott julius havában a bosniai basa által s helyére Alexander vajda ültetett. Már Bethlen hadai is készen voltak, melyekkel a Tiszán akart átkelni, egy török had pedig Szohnoknál várta az indulási parancsot Fülel ellen.²⁾ A porta barátságos magatartása a svéd király iránt — mint Straszburg hitte — hatással fog lenni a lengyelekkel megkezdett békealkudozások sikeres bevégzésére, — mert úgy hívé — a megrettent Lengyelország, Prussia és Livland áten-gedése kérdésében hajlékonyabb lesz. Különben is Lengyelországban már elő van készítve egy hatalmas párt, s a királyi trón megürülése esetében a szomszédos államok vigyázni

¹⁾ Katalin sept. 6-iki levele Gusztáv Adolfhoz, a svéd állami levéltárban.

²⁾ Straszburg előleges jelentése a svéd állami ltárban. V. ö. »Bethlen Gábor Végnapjai.« Budapest. U. j. VII. 231. l.

fognak, hogy olyan nyerje el azt, kinek barátságában megbízhhatnak.¹⁾

Ugy látszott, hogy e diplomaciai actio sikerét az európai ügyekben bekövetkezett nagy horderejű fordulatok is biztosítani fogják. A császár által 1629. márczius 6-án kiadott »*edictum restitutionis*» még azok szemét is felnyitotta, kik eddigelé nem akarták belátni, hogy mire törekszik valójában a spanyol systema? A május 22-én aláírt Lübecki béke a dán királyt kivonta a szövetségesek kötelékéből, de üresen hagyta a fővezér helyét is, melyet ez betölteni nem tudott, s melyet eddigelé épen miatta volt lehetetlen más tehetségesebbnek adni. Hogy ki lesz az, ki helyét a fővezérségben el fogja foglalni, az iránt többé nem foroghatott fenn kétség, midőn 1629. tavaszán Wallenstein Arnheimet Poroszországba küldé, a lengyel király szolgálatába, hol aztán a két had, a császáré s a svéd királyé, már szemben állt egymással: ez volt a későbbi nagy küzdés előjátéka.

Épen ezt a pillanatot, midőn a császár és »hókirály« szemben álltak egymással, óhajtotta Bethlen mindig — s midőn az által, hogy a békealkudozás Gusztáv Adolf és Sigmund közt komoly tárgyalásba vétetett, már csak egy lépés volt addig, hogy a harcztér a két hatalmasság közt Németországba tétessék át: Bethlen már nem volt abban az állapotban, hogy a küzdés részesévé lehetett volna. Többé nem állhattott hadai élére.

Bethlennek már nemcsak ereje, hanem a hosszas és fárasztó szenvedés miatt, értelemi tehetsége is hanyatlani kezdett.²⁾ A kór erőt vett rajta, s maga is belátta, hogy rá nézve az actióba lépés lehetetlen. Érezte, hogy minden terv, mit oly melegen ápol, az ő személyéhez van kötve, s halála után mind az, mit a jövőtől várt, füstben és párában fog eloszlni. De azt is érezte, hogy még alkotásának egy része is inog: ki volt kötve, hogy a hét vármegye, melyeket a nikolsburgi béke adott neki, halála után visszaszáll. A ki utána fog következni, ha politikáját követni akarja, ott kell kezdenie, hol ő kezdte. Az ő

¹⁾ Straszburg végjelentése. U. a.

²⁾ Straszburg emlékirata a svéd államtban.

utódja pedig neje, Katalin, még életében meg volt választva s a porta által meg volt erősítve. Szerette volna, hogy legalább a mit ő szerzett, megmaradjon neki.

Ez ügyben Straszburggal tanácskozott s elhatározta megtenni a szükséges lépéseket, hogy a hét vármegye véglegesen csatoltassék Erdélyhez.¹⁾ Ezzel kapcsolatban azonban mindent akkép akart elintézni, hogy ha halála korábban következne be, mint remélte, mindent jó rendben hagyhasson hátra.

Aug. 31-én megkezdte írni végrendeletét, s elhatározta, hogy a portára főkövetet küld: e tisztt betöltésével Apafi Györgyöt bízván meg, kinek főfeladata a hét vármegye kérdésének elintézése volt. Ugyanekkora a legmegbízhatóbb magyarországi főurakat is meg akarta tervének nyerni, s ezeket Váradra értekezletre hívta össze, hova maga is elutazott.

Straszburg belátva, hogy hosszabb ott tartózkodása a haldokló mellett czéltalan, haza bocsáttatását kérte. Bethlen nem ellenezte s Katalin is meggyőződén, hogy Fahrensbach méltatlanul rágalmazta, sept. 6-áról meleg ajánló levelet küldött sógorának.²⁾ Így Straszburg sept. 15-én elindult — de az ellenséges országokon át lassan haladhatott. Nov. 22-én ért Rigába s ott hosszabb ideig kellett tartózkodnia és csak kerülő úton mehetett tovább. 1630. jan. elején ért Upsalába, honnan Salvius által küldött értesítést urának. Azután maga is fölkereste őt, s szóval és írásban tett jelentéseket. Akkorra már Bethlen rég meg volt halva, s Erdélyben is nevezetes változások történtek.

* * *

Bethlenről Straszburg emlékiratában a legnagyobb elismerés és tisztelet hangján szól. Hosszas érintkezése alatt kiismerte jó tulajdonait, erélyét, szilárd jellemét s politikai bölcsességét. Tanúja volt, hogy a legnagyobb nehézségeket mennyi óvatossággal, de egyszersmind mennyi biztossággal tudja elhárítani. Közelebről látván a viszonyokat s lassanként beavattatván tervei nagy részébe, méltányosabb, elismerőbb volt felfogásában azoknál, kik csak az eredmények, vagy a látszat után

¹⁾ Straszburg által beadott pontok a svéd állami ltárban.

²⁾ Eredeti a svéd állami ltárban.

ítéltek. De egyszersmind megismerkedett egész környezetével udvari embereivel s azoktól sok becses adatot nyert. Maga a fejdelem is abban a rendkívüli bizodalomban részesíté, hogy közölte vele emlékiratait — s ő, ezek és a nyert adatok alapján, elhatározta megírni történetét, és kiadni. »Részrehajlás nélkül, történeti igazsággal akarta megírni; és be akarta mutatni az utódoknak a bár nemes, de szegény magánembert, ki a szerencse változandóságán felülemelkedve, rokonai segélye, ármányok és pártfogás s népszerűség hajbázzat nélkül alacsony sorsból a dicsőség és méltóság legmagasb fokára emelkedett — mi bizony századok óta nem történt.«

Kinyomatta-e e művet, nem tudjuk. De hogy megírta, fenmaradt töredéke bizonyítja. Akadémiánk Történelmi Bizottsága mind ezt, mind Bethlen Commentarjait kerestetni fogja. Ha a kutatást siker fogja koronázni, az történetírásunknak nem mindennapi nyerevénye fog lenni.
